

ПРАВОВИЙ СТАТУС МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ

LEGAL STATUS OF AGE-BASED PROPERTIES AS PARTICIPANTS OF CIVIL LEGAL RELATIONS: DOCTRINAL PRINCIPLES

Шевчишин О.І.,
аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Відомо, що розвитку, акумуляції, видозміні та трансформації підлягають усі державно-правові явища, зокрема правовий статус, насамперед малолітніх та неповнолітніх осіб. Так уже склалося, що малолітні та неповнолітні особи, наділені властивістю сублимувати сучасні чинники та трансформувати їх у новітнє русло, роблять це набагато швидше й ефективніше, ніж старше покоління громадян.

Саме тому для більш глибокого розуміння правового статусу неповнолітніх та малолітніх у статті пропонуємо поглибитися до витоків походження, становлення та формування правового статусу малолітніх та неповнолітніх осіб.

Ключові слова: правовий статус, неповнолітні, малолітні, формування правового статусу, особисті немайнові права дітей.

Известно, что развитию, аккумуляции, видоизменению и трансформации подлежат все государственно-правовые явления, в том числе и правовой статус, в частности малолетних и несовершеннолетних. Так уж сложилось, что малолетние и несовершеннолетние лица, наделены свойством сублимировать современные факторы и трансформировать их в новейшее русло, делают это гораздо быстрее и эффективнее, чем старшее поколение граждан.

Именно поэтому для более глубокого понимания правового статуса несовершеннолетних и малолетних в статье предлагаем углубиться к истокам происхождения, становления и формирования правового статуса малолетних и несовершеннолетних.

Ключевые слова: правовой статус, несовершеннолетние, малолетние, формирование правового статуса, личные неимущественные права детей.

It is known that development, accumulation, modification and transformation are subject to all state and legal phenomena, including legal status, including minors and minors. It so happened that minors and minors are endowed with the ability to sublimate modern factors and transform them into the newest channel, they do it much faster and more efficiently than the older generation of citizens.

That is why, for a deeper understanding of the legal status of minors and minors in the article, we propose to go deeper into the sources of origin and formation, the formation of the legal status of minors and juveniles.

Key words: legal status, minors, juveniles, formation of legal status, personal non-property rights of children.

Постановка проблеми. Проблема еволюції правового статусу малолітніх та неповнолітніх осіб є дуже важливою, зокрема для забезпечення правового статусу в суспільстві, який би забезпечив охорону честі та гідності, а також формував сприятливі умови для вільної реалізації прав і свобод.

Стан опрацювання. Дослідженням питання правового статусу неповнолітніх та малолітніх займалися такі вчені: О.В. Дзера, Т.В. Боднар, Р.А. Майданик, О.І. Загоровський, Б.К. Левківський, Р.О. Стефанчук, О.В. Повар, І.Я. Вдовичин, Г.О. Резнік, А.Н. Тарнавська.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що розвитку, акумуляції, видозміні та трансформації підлягають усі державно-правові явища, зокрема правовий статус, насамперед малолітніх та неповнолітніх осіб. Так уже склалося, що малолітні та неповнолітні особи наділені властивістю сублимувати сучасні чинники та трансформувати їх у новітнє русло, роблять це набагато швидше й ефективніше, ніж старше покоління громадян.

Важливість та об'єктивність вивчення проблеми еволюції правового статусу малолітніх та неповнолітніх осіб зумовлена й тим, що тільки простеживши історію виникнення, розвитку та формування інсти-

туту правового статусу, враховуючи соціальний та правовий статус людини в різні історичні епохи, а також зважаючи на історичний досвід, можна забезпечити на сучасному етапі такий правовий статус у суспільстві, за якого реально охоронялися б честь та гідність людини, були б сприятливі умови для вільної реалізації її прав і свобод, широкі гарантії цього статусу. Саме тому для більш глибокого його розуміння у статті пропонуємо поглибитися до витоків походження та становлення, формування правового статусу малолітніх та неповнолітніх осіб.

Сьогодні відомо, що у Стародавньому Римі міцність державного устрою досягалася завдяки суспільній міцності сім'ї, де остання існувала за умов сильної влади, що належала одній особі – батькові. У римлян існував міцний патріархальний лад, в основі якого лежала моногамна сім'я на чолі з абсолютним главою (paterfamilias) [1, с. 161]. Влада визначалась абсолютним володарюванням над членами сім'ї, зокрема дітьми (patria potestas), і супроводжувалась абсолютно безправним становищем останніх.

Римський юрист Гай, вивчаючи інститут батьківської влади, писав, що немає інших людей, які б мали таку владу над своїми дітьми, яку мали римські

громадяни» [2, с. 67]. Це свідчило про те, що навіть таке основне немайнове право, як право на життя дитині, не належало, а повністю поглиналося владою *paterfamilias* і від неї залежало. Згодом необмежена влада домовладки поступово зменшувалась та звелася лише до можливості батька застосовувати домашні засоби щодо покарання дітей.

У більш пізній час, зокрема на Русі у дохристиянський період, правове становище дітей (малолітніх та неповнолітніх осіб) також визначалося сильною батьківською владою. Такі особи не мали жодних прав і не розрізнялися як народжені у шлюбі чи поза ним, оскільки на той час панувала полігамія.

За часів правління Київського князя Володимира правове становище малолітніх та неповнолітніх осіб кардинально змінюється. Уже в «Руській Правді» було урегульовано деякі права щодо цих осіб. Сприяла цьому церковна форма шлюбу. Саме в цей час турботу про неповнолітніх почали розглядати як милостиню для спасіння душі і як покаяння. При цьому раннє християнство дозволяло тілесні покарання під час виховання для плекання поваги до батьків і старших. Право покарання було майже безконтрольним, оскільки діти позбавлялися права звертатися до суду зі скаргою на батьків і підлягали за це публічному тілесному покаранню з подальшою видачею їх батькам: «так їх за таке бити батогом» [3, с. 248, 433].

На українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, у XIV – XVII ст. діяло звичаєве право. На багатьох територіях зберігалось «змішане» право, яке виникло у попередні сторіччя – звичаєве право і Руська Правда [4, с. 25].

Як і в Руській правді у Литовських статутах (1529, 1566, 1588 рр.) також містилися положення, які стосувались малолітніх, неповнолітніх осіб. Так, у нормах Литовських статутів розрізнялися діти, народжені у шлюбі, та незаконнонароджені. Литовський статут 1529 р. в статті 12 розділу 3 визначив підстави, за якими дитина вважалася незаконнонародженою. Незаконнонародженою вважалася дитина, батько якої відмовився від неї усно або вніс застереження про це до заповіту і, тим самим, позбавив права отримати спадок, або дитина, народжена батьками, які не перебували у шлюбі [5, с. 24].

За часів Київської Русі вік, до якого особа вважалась дитиною, не був закріплений на рівні норм «Руської Правди», а регулювався звичаєвим правом. У Литовських статутах непрямо визначався статус неповнолітніх та малолітніх осіб. У 17 років шляхтич ніс військову службу (Статут 1529 р.), хлопчик ставав повнолітнім у 18 років, а дівчина – у 15 (Статут 1566 р.). Статут 1588 р. за хлопчиками зберіг вік настання повноліття – 18 років, а вік повноліття дівчат було знижено до 13 років [5, с. 238]. Статут 60 розділу XI Литовського статуту 1588 р. передбачав смертну кару жінки за позбавлення від плоду [5, с. 286], таким чином, ця норма захищала життя ще не народженої дитини. Статут 1588 р. містив норми, які охороняли життя дитини та її недо-

торканність. Відповідно до статуту 16 розділу XI Статуту, батьки каралися за вбивство дітей, а статут 47 цього ж розділу встановлював відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень неповнолітній особі та порядок виплати відшкодування.

У Соборному Уложенні 1649 р. містилися положення, що безпосередньо стосувалися дітей. Так, Соборне Уложення [6, с. 121–261] вказує на вік повноліття. За цим змістом вік до 15 років особа вважалась малолітньою, а досягнувши 20 років, ставала повнолітньою особою. Зазначений документ дозволяв батькам віддавати своїх дітей у служіння або кабалу.

У період Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої правове становище дитини визначалося Судебником Казимира IV та трьома Литовськими статутами. Відповідно до III Литовського статуту, комплекс прав дитини залежав від того, чи були вони законнонародженими. Із норм правової пам'ятки випливає, що для незаконних дітей не передбачалась загальна правова охорона.

Права, за якими судиться малоросійський народ (1743) та Зібрання малоросійських прав (1807) вмістили норми Литовських статутів практично без змін. Так, зберігається поділ дітей на законнонароджених та незаконнонароджених, зберігається й батьківська влада над дітьми, батько міг продати свого сина чи закласти під час голоду, дитина не могла звернутися за захистом до суду, у разі порушення батьками своїх прав, усе майно, що одержувала дитина, належало її батьку, батьки могли відмовитись від дітей із таких причин: підняття руки на батьків, негідна поведінка доньки, небажання надати допомогу німечиним батькам тощо [7, с. 51,54].

За часів Петра I правам дітей на державному рівні приділяється чимало уваги. На думку О.І. Загородського, за часів правління Петра I відбулося «визнання за дітьми відомих особистих прав» [8, с. 269]. Адже заборонялось віддавати дітей у монастир без їх волі на це, одружувати без згоди, віддавати дітей у найм більше ніж на 5 років. У цей період відмічається пом'якшення сили батьківської влади. Із боку держави здійснювались спроби захистити дитину, яка опинилася в тяжкому становищі. Законодавство часів Петра I дозволяло застосовувати до неслухняних дітей домашні засоби покарання та бити різками. Правила, започатковані Петром I, отримали свій розвиток і в період царювання Катерини II [9, с. 45].

Звід законів Цивільних Російської імперії [10, с. 128] містить цілий розділ, присвячений союзу батьків і дітей та союзу родинному. Зокрема, у ст. 164 йшлося про батьківську владу, яка поширюється на дітей обох статей і будь-якого віку. Наведений документ установлював вік дієздатності для дітей, зазначивши, що діти від народження до 14 років і від 14 до 17 років іноді в законах називаються малолітніми, а від 17 до 20 з роком – неповнолітніми (ст. 213). Звід законів закріпив право дитини на життя. Уперше на законодавчому рівні приділялась увага правам позашлюбних дітей. Власне, статті 149 та 152 Зводу законів передбачали наяв-

ність згоди дітей віком від 14 років на всиновлення та право дитини на прізвище свого усиновлювача. Також уперше на батька дитини, народженої поза шлюбом, покладалась обов'язок утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Однак батькам усе ж дозволялося карати дітей та передбачалась можливість відречення від своїх нащадків.

На зміну соціального становища неповнолітнього та суспільної думки істотно впливали тогочасні мислителі. Гуманісти Західної і Східної Європи виділяють дитячий вік як особливий період у житті людини, надають йому характер цінності і намагаються звернути увагу суспільства на його важливість. У працях мислителів доби Ренесансу поступово перемагає розуміння цінності дітей і дитинства, важливості належного виховання дитини, причому не тільки домашнього, а й суспільного. Гуманістичне розуміння права дитини на виховання в сім'ї та на захист із боку батьків, на освіту, зародившись у Західній Європі, поступово набувало суспільного визнання на українських землях, де в колі філософів та педагогів було вироблено уявлення про цінність дітей і дитинства [11, с. 8].

Науковий інтерес до становища дитини активізувався в суспільстві в межах гуманітарних наук аж у XVII столітті. Першою науковою працею з проблем дитинства була робота німецького лікаря Д. Тідемана «Спостереження за розвитком душевних здібностей дитини» (1787), яка започаткувала наукове вивчення психіки дитини. У педагогіці визначають вагоме значення наукового спадку К. Вентцель першим визнав дитину повноцінним членом суспільства, заговорив про захист прав неповнолітніх на законодавчому рівні та 1917 року представив власну Декларацію прав дитини. «Потрібно невпинно працювати над тим, щоб пробудити у дорослого покоління усвідомлення незаконності й несправедливості тієї влади, якою воно користується над молодим поколінням», – писав К. Вентцель [12, с. 19].

Дитинство стало об'єктом повноцінного наукового дослідження у XIX сторіччя, яке Е. Кай назвала «століття дитини», оскільки воно «висунуло дитину на видніше місце й зробило її предметом строгої науки» [13, с. 9].

На законодавчому рівні також приділялася неабияка увага дітям як суб'єктам приватного права. Так, у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 року, зокрема у главі II, йдеться про зачатку, але ненароджену дитину, яка потребує опіки закону. Наголошується на тому, що у разі виникнення сумнівів про життєві ознаки плода вважається, що плід живий, доки не буде доведено зворотного [14, с. 49].

У розділі IV цього Кодексу врегульовано права батьків і дітей. Йдеться про те, що діти, народжені в шлюбі є сім'єю і новим суспільством, із якими появляються нові права й обов'язки (п. 114 глави IV). Неповнолітні діти знаходяться під батьківською владою. Повнолітнім дітям дозволено вести образ життя (відповідно до бажання і можливостей). Повнолітній може заперечити бажання батька і з досягненням 18 років просити захисту в компетентного

суду (п. 124 глави IV). Відповідно до п. 154 глави IV цього Кодексу, діти виходять із-під батьківського піклування за умов настання 24-х річного віку, якщо батько відпустив їх за своїм рішенням, схваленим суддею і висловленим словесно.

Зважаючи на наведене, доходимо висновку, що приватноправові засади, які були основою Цивільного Кодексу Східної Галичини 1797 року, надали змогу створити й перші інституційні механізми не лише розвитку, виховання, навчання, а й захисту суб'єктивних прав і обов'язків малолітніх та неповнолітніх осіб.

Розвиток цього аспекту спостерігається і в подальшому. У Нью-Йорку 1875 року питаннями захисту дітей почало займатися Національне товариство захисту дітей від жорстокого поводження. Згодом аналогічні громадські організації створили в Англії, Франції, Пруссії. У Франції 1889 року було видано закон Русселя «Про малолітніх, безпомічних, занедбаних і тих, що терплять погане поводження», який надавав суду право позбавляти батьківських прав людей, котрі погано ставилися до своїх дітей або не піклувалися про них. Цей акт офіційно визнав за неповнолітніми право на піклування батьків, право на гуманне ставлення і виховання, право на захист життя і здоров'я від жорстокої поведінки і насильства.

Таким чином, короткий огляд наведених нами документів надав змогу дійти висновку про те, що правове становище малолітніх, неповнолітніх осіб (дітей) тоді було дискримінаційним. Малолітні, неповнолітні особи (діти) розглядалися як об'єкт батьківської влади, не дивлячись на те, що законодавством установлювалося особливості регулювання немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб.

Із прийняттям Цивільного кодексу 1922 р., дія якого певний час була поширена й на території України, такий підхід майже не змінився. Як слушно зазначає Р.О. Стефанчук, цей період характеризувався тим, що жоден нормативний акт не закріплював не лише ідею цивільно-правового захисту честі, гідності, репутації, а й жодних особистих немайнових благ [15, с. 48]. Ситуація змінилась лише з прийняттям Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. та Цивільного кодексу УРСР 1964 р., якими вже визнавались честь та гідність як соціально-правові явища і визначався порядок захисту честі та гідності. Та жоден із цих документів не передбачав особливих положень щодо особистих немайнових прав дітей.

Однак, як зазначає Г.О. Резнік, не слід категорично вказувати про те, що правам дітей за часів Радянського Союзу зовсім не приділялась увага. Надмірно велика влада батька над дітьми, приниження позашлюбних дітей за царських часів зменшилась із прийняттям у 1917 році декретів «Про цивільний шлюб та дітей та про ведення книг актів цивільного стану» [16] та «Про розірвання шлюбу» [17]. Ці документи встановили цивільну форму шлюбу, відмінивши при цьому церковний шлюб і наголосивши на неможливості одружуватися без згоди батьків. Проте основними засадами цих декретів були визнання рівності

чоловіка й жінки у шлюбі та рівність дітей, народжених у шлюбі, а також статус позашлюбних дітей [18, с. 23–24].

Уперше положення вищезгаданих декретів були закладені до Кодексу законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право (далі – КЗпАГС) [19]. У змісті цього документа встановлено рівність прав чоловіка та жінки стосовно своїх дітей, уведено поняття «батьківські права», наголошувалося на здійсненні прав батьками виключно в інтересах своїх дітей та можливості судом позбавлення батьків прав. Уперше на законодавчому рівні КЗпАГС закріпив основні особисті немайнові права батьків та дітей, розмістивши їх у відповідному розділі. При цьому норми Глави II «Особисті права та обов'язки батьків та дітей» не встановлювали особистих немайнових прав дітей, а містили лише положення про особисті права та обов'язки батьків стосовно своїх дітей.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 08.07.1944 року було лише підтверджено статус батьків щодо дітей, зокрема збільшено державну допомогу вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилено охорону материнства і дитинства, про встановлення почесного звання мати-героїня і заснування ордена материнська слава і медалі материнства [20].

Особливістю прийнятих у 1968 р. Основ законодавства про шлюб та сім'ю Союзу РСР та союзних республік [21] було закріплення порядку встановлення батьківства позашлюбних дітей. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р. [22] прямо закріпив такі особисті права дітей, як право на ім'я, прізвище, по батькові, право на виховання та піклування з боку батьків, право на захист, проживання з батьками та спілкування з батьками та іншими родичами тощо.

Однак поміж таких «сприятливих» ознак Радянська влада не сприяла приватноправовому розвитку інтересів дітей. Зокрема в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 08.07.1944 року йшлося про скасування існуючого права матері під час звернення до суду про встановлення батьківства та про стягнення аліментів на утримання дитини, яка народилася від особи, з якою вона не перебуває в зареєстрованому шлюбі. В імперативному порядку було встановлено, що під час реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану народження дитини від матері, яка не перебуває в зареєстрованому шлюбі, дитина записується на прізвище матері з присвоєнням йому по батькові за вказівкою матері.

Із наведеного можна підсумувати, що часи радянської влади для дітей, особливо тих, які були народжені поза шлюбом або самотньою матір'ю, були вкрай тяжкими, адже малолітні чи неповнолітні особи не перебували під державною опікою. Саме з цього часу можна не лише відслідкувати етапи приниження дітей, які народилися поза шлюбом, а й зазначити про зародження такого терміна, як «байстрюк», яким називали позашлюбних дітей. Наведеним Указом Держава зняла із себе зобов'язання

про піклування дітей, перекинувши всю відповідальність на батьків, які самостійно мали піклуватися про виховання своїх дітей та здійснювати свої права в інтересах, навіть у супереччя прийнятій у 1924 р. Женевській Декларації прав дитини.

Історичні реалії не дозволяли розвинути правовий статус малолітніх та неповнолітніх осіб. Особливо це помітно у сфері трудових відносин. Як стверджує О. Гавриш, у Радянському Союзі «у післявоєнний період, за умови відсутності достатньої кількості дорослих робітників, уряд розгорнув широкомасштабну кампанію з примусової мобілізації дітей та підлітків, яка відбувалась через заклади системи трудових резервів. Залучення неповнолітніх до відбудовчих процесів часто відбувалось без урахування найнеобхідніших потреб людини. Дитяча праця в роки повоєнного лихоліття не лише була одним із вирішальних чинників відновлення держави, а й відіграла визначальну роль у виживанні самої дитини та її сім'ї» [23, с. 175].

Першим актом, який передбачав реформу у відносинах, учасниками яких були діти, на території України був Декрет РНК УСРР від 20 лютого 1919 року «Про цивільний шлюб та про ведення книг актів громадянського стану», який батьківську владу над дітьми замінив обов'язком виховання дітей з урахуванням поглядів і самих дітей, і суспільства загалом. У 1926 р. було прийнято Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану, де «батьків і надалі з політичних міркувань у державі розглядали як вихователів, опікунів дітей, які через закон зобов'язувались до виконання цих обов'язків до того моменту, коли вважалося за доцільне замінити їх іншими особами» [24, с. 455].

Наступним і дуже важливим кроком у формуванні особистих немайнових прав дитини стало прийняття 20 листопада 1989 р. Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції «Про права дитини», яка була ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. Відповідно до цієї Конвенції, дитина – це людська істота віком до 18 років (ст. 1) (якщо за законом, застосованим до цієї особи, вона не досягне повноліття раніше). Також Конвенція визнала права дитини і зробила їх обов'язковими з юридичної точки зору, не виділяючи при цьому жодне з них як найбільш пріоритетне.

Слід урахувати і Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, яка була ратифікована із заявами та застереженнями Законом України від 06.03.2008 р. № 135–VI.

Сьогодні маємо міжнародні акти, які стосуються прав дитини і до яких приєдналася Україна або які ратифікувала. Правове визнання особистих немайнових прав дітей міжнародним правом і введення національного законодавства відповідно до цих норм спричинило позитивні зміни в частині правового регулювання прав дитини. Сьогодні малолітні, неповнолітні особи визнані самостійними суб'єктами здійснення особистих немайнових прав, що їм належать. Відповідно до п. 1 ст. 9 Конституції

ції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства». Крім цього, відповідні положення містяться і в Законі України «Про міжнародні договори».

Отже, закріпивши на рівні конституційних норм положення про те, що міжнародні договори, ратифіковані належним чином, є частиною вітчизняної системи законодавства, потрібно розглядати міжнародні договори не лише як джерело міжнародного права, а й як джерело внутрішньодержавного права, оскільки норми міжнародного права є одночасно і нормами національного законодавства.

Висновок. Зважаючи на те, що у правовій державі має бути забезпечена свобода особистості, її права і свободи, вважаємо слушними думки вчених, що правовий статус малолітніх та неповнолітніх осіб має формуватися на: 1) міжнародних еталонах ціннісного сприйняття особистості; 2) комплексності та масштабності прав і свобод малолітнього та неповнолітнього; 3) реальному втіленні принципу рівності особи; 4) реальності правових гарантій захисту прав і свобод малолітнього та неповнолітнього, оскільки «юридичний статус особи регламентується тим об'ємом можливостей і свободи, які суспільство і держава можуть реально гарантувати індивіду» [25, с. 29]; 5) забезпеченні малолітнім та неповнолітнім належного рівня освіти і виховання, можливостей для самовдосконалення; 6) створенні комплексу заходів на державному і громадському рівні щодо підтримки, опіки та піклування малолітнього та неповнолітнього, забезпечення умов належної соціалізації та збереження сімейних і морально-національних цінностей тощо.

Окрім наведеного, доходимо висновку про періоди формування правового статусу малолітніх та неповнолітніх осіб як учасників цивільних правовідносин, зокрема: 1) період «без правового

статусу» малолітніх і неповнолітніх осіб (до кінця X ст.) характеризується повною відсутністю правового статусу дітей. Усі можливості дітей зосереджувалися у руках батька, який мав право застосовувати домашні засоби щодо покарання дітей;

2) період початку формування процесу надання правового статусу і прав малолітнім і неповнолітнім особам (початок XI – XVII ст.), головним джерелом якого є звичаєве право. Однак правовий статус і права дітей здійснювалися на підставі так званого «змішаного» права – права звичаєвого та приписів, які містилися у Руській правді, Литовських статутах;

3) період законодавчого закріплення правового статусу і природних прав малолітніх та неповнолітніх осіб (XVIII ст. – початок XX ст.) характеризується проведенням кодифікаційних робіт у цивільному праві. Напрацювання цього періоду лягли в основу Цивільного кодексу Східної Галиції 1797 року, який вважається першим кодифікованим актом, у якому детально врегульовані природні права дітей;

4) період імперативного «ігнорування» правового статусу малолітніх і неповнолітніх осіб (XX століття) характеризується державним нівелюванням природними правами дітей, зокрема народжених поза шлюбом;

5) період розвитку правового статусу малолітніх та неповнолітніх осіб (1989–2002 рр.) характеризується підтримкою прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення правового становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи можуть приймати участь у розгляді справ, що їх стосуються;

6) період сучасного розвитку правового статусу малолітніх та неповнолітніх осіб (2003 р. – дотепер) характеризується посиленням правового статусу малолітніх і неповнолітніх осіб на засадах адаптації до законодавчих норм Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дроніков В.К. Римське приватне право. Київ: Вид-во Київського університету. 1961. С. 161.
2. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. Москва: Зерцало, 2007. С. 67.
3. Соборное Уложение 1649 г. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. под общ. ред. О.И. Чистякова. Москва: Юрид. лит., 1984–1994. Т. 3. Гл. XXII. Ст. 6. С. 248, 433.
4. Левківський Б.К. Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. С. 25.
5. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1. Уклад.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. За ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. С. 24.
6. Соборное уложение 1649 года. Отечественное законодательство XI–XX веков. Г.А. Кутьина, Т.Е. Новицкая, О.И. Чистяков. Под ред. О.И. Чистяков. Москва: Юристъ, 1999. 464 с.
7. Права, по которым судится малороссийский народ 1743 года Состав. К.А. Вислоков, А.П. Ткач, И.Б. Усенко, В.А. Чехович. Киев: Наук. думка, 1993. 54 с.
8. Курс семейного права. Загоровский А.И., орд. проф. Имп. новорос. ун-та, д-р гражд. права. 2-е изд., с изм. и доп. Одесса: «Экон.» тип., 1909. С. 269.
9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту). Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. С. 45.
10. О правах и обязанностях семейственных. Свод законов Российской империи. Том десятый. Часть I. Законы гражданские. Санкт-Петербург, 1857. 604 с.
11. Повар О.В. Права дитини у філософській думці доби Ренесансу. Митна справа. 2013. № 6 (2.1). С. 3–9.
12. Вдовичин І.Я., Фігель Ю.О., Жаровська І.М. Філософсько-історичний аналіз дослідження інституту прав людини. Інтегральний вимір інституту прав людини. Передм. В. С. Канцір. Львів: Сполом, 2013. С. 6–80.
13. Гуревич А.Я. Представления о времени в средневековой Европе. Санкт-Петербург, 2002. С. 9.
14. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII. Пер. с лат. А. Гужвы; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва: Статут, Одесса, 2013. 536 с.
15. Стефанчук Р.О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2006. С. 48.

16. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О гражданском браке, детях и о ведении книг актов гражданского состояния» от 18 декабря 1917 года. Собрание Уложений РСФСР. 1917. № 11. Ст. 160.
17. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О расторжении брака» от 19 декабря 1917 года. Собрание Уложений РСФСР. 1917. № 10. Ст. 152.
18. Резнік Г.О. Особисті немайнові права дитини (цивільно-правовий та сімейно-правовий аспекти): монографія / За наук. ред. О.Д. Крупчана. Київ,: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 192 с.
19. Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве (КЗАГС) РСФСР. Собрание Уложений РСФСР. 1917. № 76–77. Ст. 818.
20. Указ Президиуму Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 года Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-Героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль Материнства». URL: https://www.lawmix.ru/docs_ccsr/3096 (дата звернення 10.07.2018 р.)
21. Основы законодательства о браке и семье Союза ССР и союзных республик. Ведомости Верховного Совета СССР. 1968. № 27. Ст. 241.
22. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР. Відомості Верховної Ради УРСР. 1969. № 26. Ст. 204.
23. Гавриш О.В. Участь неповнолітніх у відновленні промислового потенціалу УРСР у повоєнний період (1945 – початок 1950-х рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. 36. С. 173–176.
24. Генкин М.Д. История советского гражданского права. Москва, Юриздат, 1944. 578 с.
25. Тарнавська А.Н. До питання про юридичний статус особи. Адвокат. 2009. № 3 (102). С. 26–29.